

DİVAN ŞİİRİNDE KARA VE YEŞİL OLANLAR ARASINDA KURULAN BENZERLİK VE NİTELEME İLİŞKİLERİ ÜZERİNE¹

The Relationships of Comparison and Characterization Established Among Black and Green Elements in Divan Poetry

Ayşe AYAZ

Dr., ayseyaz1884@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6556-9204

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 13.02.2024

Kabul/Accepted: 11.08.2024

DOI: 10.51592/kulliyyat.1436524

Anahtar Kelimeler

divan şiiri, kara, yeşil.

Keywords

divan poetry, black, green.

ÖZ

Divan şairleri için renkler, deneyimlerin, bilgilerin aktarılmasında, doğanın, kişilerin veya yaşanan olayların betimlenmesinde, duyguların, hayallerin, düşüncelerin dile getirilmesinde kullanılan önemli bir unsur olmuştur. Şairler renkleri yalnızca bir betim gereci olarak kullandıkları gibi gerektiğinde onların simgesel anlamlarından da yararlanmışlardır. Doğanın, kişilerin, ulusların, ülkelerin, inançların, giysilerin, yiyecek ve içeceklerin, eşyaların, tıbbın, göklerin, insana özgü kimi durumların renkleriyle çeşitli benzetmeler, nitelermeler yapmışlar, hayaller kurmuşlardır. Divan şairlerine esin verenlerden, böylece beyitleri renklendirip onları anlam ve çağrışım bakımından varsıl kılanlardan ikisi de kara ve yeşildir. 14-19. yüzyıllar arasında yazılmış divanlarda ve mesnevilerde kara olanlar ile yeşil renkliler arasında türlü benzetmeler yapılmıştır. Ayrıca kara olanlar yeşil ile nitelenmiştir. Bu makalede kara ve yeşil gibi iki farklı renkteki nesnelerin, varlıkların neden birbirlerine teşbih edildikleri, kara olanların niçin yeşille nitelendiği konusu ele alınmıştır. Bunun için öncelikle kara ve yeşil olanlar arasında kurulan benzerlik ve nitelme ilişkilerine örnek teşkil eden beyitler verilmiştir. Ardından kara ve yeşil arasında kurulan bu ilişkilerle ilgili çeşitli kaynaklardan ulaşılmış bilgiler paylaşılmıştır. Böylece şairlerin bu iki renkle ilgili söz konusu tutumlarının nedeni ortaya konmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Colors have served as a significant element for Divan poets in the conveyance of experiences, dissemination of knowledge, portrayal of nature, individuals, or occurrences, and articulation of emotions, dreams, and thoughts. Poets have not only employed colors as mere descriptive tools but also leveraged their symbolic meanings when needed. They have made various comparisons and descriptions using the colors of nature, individuals, nations, countries, beliefs, clothing, food and beverages, objects, medicine, skies, and certain human situations, and have crafted fantasies. Two of the inspirations that enriched the couplets of Divan poets, thus imbuing them with richness in meaning and connotation, are black and green. Between the 14th-19th centuries, poets frequently compared black and green elements in their divans and mesnevis. This article explores why objects of different colors, like black and green, are compared and characterized and introduce exemplifying couplets. Therefore, firstly, examples of couplets illustrating similarities and descriptive relationships between black and green have been provided. Furthermore, sourced information about the relationships between black and green is presented. Thus, poets have attempted to explain the reasons behind their attitudes towards these two colors.

¹ Bu makale, Hacettepe Üniversitesi'nde 2023 yılında tamamlanan 14-15. Yüzyıl Divan Şiirinde Renkler adlı doktora tezinden üretilmiştir.

kurulan benzerlik ve niteleme ilişkilerine örnek teşkil eden beyitler verilecektir. Ardında da kara ve yeşil arasında kurulan bu ilişkilerle ilgili çeşitli kaynaklardan ulaşılmış bilgiler paylaşılacaktır. Böylece şairlerin bu iki renkle ilgili verilmiş örnek beyitlerde görülen söz konusu tutumlarının nedeni ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda 14-19. yüzyıllar arasında yazılmış pek çok divan, mesnevi incelenmiştir. Konuyla ilgili çok sayıda beyit tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde konuya en iyi örnek teşkil ettiği düşünülen beyitler seçilmiştir. Bu beyitler Adnî, Ahmed Paşa, Ahmedî, Ahmed-i Dâ'î, Ahmed-i Rıdvân, Alî Şîr Nevâyî, Bâkî, Cemâlî, Cem Sultan, Cinânî, Edirnelî Kâmî, Emrî, Hamdullah Hamdî, Kadı Burhaneddin, Karamanlı Nizâmî, Mesîhî, Münîrî, Necâtî Beg, Nedîm, Nef'î, Nev'î-zâde Atâyî, Osman Nevres, Seyyid Nesîmî, Şeyhî ile Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin divanlarında; Hoca Mesûd'un *Süheyl ü Nev-bahâr*, Hamdullah Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*, Elvân-ı Şîrâzî'nin *Gülşen-i Râz ve Abdülvasî Çelebi'nin Halîl-nâme* adlı mesnevilerinde; Ömer bin Mezîd tarafından derlenmiş bir nazire mecmuası olan *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'de*; Kivâmî'nin manzum-mensur karışık *Fetihnâme-i Sultân Mehmed* isimli tarihinde yer almaktadır. Kara ve yeşil arasında kurulan benzerlik ve niteleme ilişkilerinin nedeni hususunda ise Akdoğan Anou'nun 2022 yılında hazırladığı *Arap Dili'nde Renkler: Dilbilimsel Bir İnceleme* adlı yüksek lisans tezi, Akbaş'ın (2021) "Kavram ve Anlam Boyutu Perspektifinde Arapçada Siyah Renk" adlı makalesi ve Ahterî Mustafa Efendi'nin *Ahterî-i Kebîr* adlı sözlüğü en çok başvurulan kaynaklar olmuştur. Gündüzöz'ün (2003) "*Kur'ân'da Renklerin Büyülü Gücü-Semiotik Bir İnceleme*", Çelik'in (2019) "*Kur'ân'da Zikri Geçen Renkler ve Renklerle Verilen Mesajlar*", Üstün'ün (2022) "*Arap Şiirinde Renklerin Anlamsal Boyutları ve Değişim Süreci*" adlı makalelerinden de yararlanılmıştır. Bunların yanı sıra ele aldığımız konuyla ilgili olması dolayısıyla Fars ve Arap edebiyatları arasında yaşanan etkileşimlere ilişkin Âsım'ın 2019 yılında hazırladığı *İran'da Arap Şiiri (Emevî ve Abbâsî Dönemleri)* adlı doktora tezinden istifade edilmiştir. Fars şiirinden örnekler için de Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanı incelenmiş ve saptanabilen beyitler verilmiştir. Ayrıca bazı destekleyici, açıklayıcı ve detay bilgiler için daha başka sözlüklerden, önceki yüzyıllara ya da günümüze ait çeşitli çalışmalardan, eserlerden de yararlanılmıştır.

1. KARA VE YEŞİL RENKLİLERİN BİRBİRLERİNE BENZETİLMESİ VE KARA OLANLARIN YEŞİL RENGİYLE NİTELENMESİ

1. 1. Kara Olanların Yeşil Renklilere Benzetilmesi

"Beytin anlamını güçlendirmek, daha etkili bir ifade ortaya koymak amacıyla, aralarında türlü yönlerden ilgi bulunan en az iki varlıktan güçsüz olanı nitelik bakımından daha güçlü ya da üstün olana benzetmek" (Dilçin 1983: 405; Aksoyak ve Macit 2005: 275) biçiminde tanımlanan teşbih (benzetme), divan şairlerinin çokça başvurdukları edebî sanatlardan biridir. 14-19. yüzyıllar arasında kaleme alınmış divanlarda, mesnevilerde yer alan kimi beyitlere bakıldığında kara ve yeşil olanlar arasında türlü teşbihlerin yapıldığı görülür. Şairler hatt, zülf, ben, gece, yazı, bulut, ah gibi kara renkliler ile yeşil olanlar arasında benzerlik ilişkileri kurmuşlardır. Söz konusu bu benzetmeler en çok da sevgilinin yüzündeki tüyler (hattı) ile yeşil renkli kimi nesnelere, varlıklar arasında yapılmıştır. Şairler sevgilinin hattını yenen, yenmeyen yeşilliklere (çemen, çemenzâr, sebze, sebzezâr), Hızır'a, firuze, zümrüt, zebercet gibi değerli taşlara, pasa, esrara, yeşil papağana teşbih etmişlerdir. Sevgilinin hattı bunlar içerisinde de şairlerce en fazla çemene, çemenzâra, sebze ve sebzezâra benzetilmiştir. Çemen

sözlüklerde “kendiliğinden bitmiş kısa, yeşil ot (çim) veya bu otlarla örtülü yer, çiçekli ve ağaçlı çayır, bağ, bostan, gül bahçesi” biçiminde tanımlanır. Çemenzâr ise “çimenle kaplı yer, çimenlik, çayırılık, yeşillik” demektir (Devellioğlu 2004: 154; Golkarian 2005: 143; Şemseddin Sami 2007: 516; Mütercim Âsım Efendi 2009: 135).² Nitekim Necatî Beg, bir beytinde sevgilinin gözlerinin nergis, boyunun sanavber (çam fıstığı ağacı), yanağının / yüzünün gül, hattının ise çemen olduğunu söylemiştir. Şair bir başka beytinde sevgilinin zülfünü menekşeye, hattını çemene teşbih etmiştir. Cem Sultan ise sevgilinin, âşığın yaşlı gözlerinde beliren hattının hayalinin, suyun altında biten çemene benzediğini ifade etmiştir.

Meclisünde bâğ bir mahbûb hizmet-gârdur

Çeşm nergis kad sanavber hatt çemen ruhsâr gül (*Necatî Beg Divanı*, K. 15/ 25)

Zülf ile hata âşık olan gülşene gelsün

Tâ gönli aç a ara çemen ara benefşe (*Necatî Beg Divanı*, K. 23/ 21)

Çemendür sanki su altında bitmiş

Hayâl-i hatt-ı dil-ber çeşm-i terde (*Cem Sultan Divanı*, G. 264/ 3)

Sevgilinin kara renkli güzellik unsurlarından olan bu tüyler, Bâkî'nin beytinde “çemen”; Edirneli Kâmî'nin beytinde “çemenzâr-ı Hoten”dir. Nefî'nin bir beytinde sevgilinin yüzü yasemine, zülfü sümbül gölgesine benzetilirken yüzündeki tüyler de “çemen” olmuştur. Şair bu tüyleri, bir başka beytinde ise “çemenzâr” a teşbih etmiştir:

Çihre gül sîne semen çeşm-i mükehhal nergis

Hat çemen gonca dehen ca'd-ı mu'anber sünbül (*Bâkî Divanı*, K. 24/ 4)

Hatun seyr eyleyüp zülfünde kaldı çeşmi hûbânun

Çemenzâr-ı Hoten'de dâma düşdi sanki âhûlar (*Edirneli Kâmî Divanı*, G. 64/ 4)

Zülf-i siyehin mi hat-ı anbersiken üzre

Yâ sâye-i sünbül mü döşenmiş çemen üzre (*Nefî Divanı*, G. 126/ 1)

Ol bâğ a döner dil gam-ı ruhsâr u hatınla

Bir yanı çemenzâr ola bir yanı semenlik (*Nefî Divanı*, G. 80/ 3)

Kimi beyitlerde ise “sebze” veya “sebezâr” olan hatlardan bahsedilmiştir. Sebze, “yeşillik, çayır, çimen, çiçeklerinden, yapraklarından, saplarından, köklerinden türlü yemeklerin yapıldığı ya da çiğ yenebilen bitkiler, bu bitkilerle yapılmış yemek” anlamlarını taşır. Sebezâr ise “yeşilliğin bittiği, yeşillikle kaplı alan, yeşillik, çimenlik, çayırılık, sebze yetiştirilen yer, sebze tarlası veya bahçesi, bostan” demektir. (Devellioğlu 2004: 926; Golkarian 2005: 261; Şemseddin Sami 2007: 705).³ Dolayısıyla şairler bu ifadelerle sevgilinin yüzündeki tüyleri yenen ve yenmeyen yeşilliklere benzetmişlerdir. Örneğin Hamdullah Hamdî yaşlı gözlerini pınar, o gözlere aksi düşen sevgilinin hattını da sebze (yeşillik) olarak hayal etmiştir. Şeyhî de sevgilinin saçını geceye, yüzünü aya, bu yüzdeki tüyleri de sebze (çayıra, çimene) teşbih etmiş ve geceleyin ay ışığında beliren bir tablo çizmiştir.

² *Kubbealtı Lugatı*. <https://lugatim.com/>. [erişim tarihi: 16. 05. 2024].

³ *Kubbealtı Lugatı*. <https://lugatim.com/>. [erişim tarihi: 16. 05. 2024].

Ahmed Paşa sevgilinin yanaklarını gelincik çiçeğine benzettiği beytinde yüzündeki tüylerden de “sebze hat” diye söz etmiştir:

Çeşmünde Hamdî hoş yaraşur nakş-ı hatt-ı yâr

Her kanda sebze olsa bunar ile hoşçadur (*Hamdullah Hamdî Divanı*, 46/ 5)

Gece saçında kamer yüzüne tan okuyugör

Hatt u haddin ki olur sebzeyile mâh garîb (*Şeyhî Divanı*, G. 6/ 5)

Sebze hatunda ruhun bir lâle-i Nu'mânîdür

K'anı rengîn eyleyen bu eşkümün bârânıdır (*Ahmed Paşa Divanı*, G. 90/ 1)

Necatî Beg'in beytinde sevgilinin yanağı ilkbahar iken yüzündeki tüyler de sebzelerdir. Cem Sultan'ın hayalinde ise sevgilinin güzel yüzü bir gül bahçesi olmuştur. Şair bu gül bahçesinin yılanının sevgilinin saçları, karıncalarının da onun hattı olduğunu söylemiştir. Beyitte hem sevgilinin yüzündeki tüylerin sebzesinden söz edilmiş hem de bu tüyler, kara karıncalara teşbih edilmiştir. 1441-1501 yılları arasında yaşamış, klasik Çağatay edebiyatının oluşmasında önemli bir yere sahip olan (Karaörs 2006: VII, VIII) Alî Şîr Nevâyî de sevgilinin yüzünü bağa benzetmiştir. Şairin hayaline göre sevgilinin hattı, onun bağa benzeyen yüzünü “hadrà eyleyen (yeşil kılan)” “sebze” yani çayırdır:

Hadd ü hatun devridür yanup yakılsın ko gönül

Nev-bahâr ü sebzeler vaktinde biryân tatlıdır (*Necatî Beg Divanı*, G. 144/ 3)

Gel iy Cem hüsnî gül-zârın temâşâ vaktidir seyr it

Ki mûrı sebze-i hatdur olupdur mârı târ-ı zülf (*Cem Sultan Divanı*, G. 166/ 7)

Sebze-i hatt ârızın bâgını hadrà eylemiş

Gülşen-i ruhsârın özge reng peydâ eylemiş (Alî Şîr Nevâyî, *Nevâdirü's-Şebâb*, G. 245/ 1)

Osman Nevres sevgilinin yüzündeki tüylerden “sebze-i hat” biçiminde söz etmiştir. Cemâlî'nin beytinde de sevgilinin hattı “sebze-zâr”, o hatların çevrelediği yanaklar ise gül bahçesi olmuştur:

Tâze yetişdi sebze-i hat basdı 'ârızın

Gel encümen çemenli çemen encümenlidir (*Osman Nevres Divanı*, G. 43/ 3)

Devriyle hüsn-i hattın gör kim neler bitürdi

Tâ sebze-zâr içinde mergûb ola gül-istân (*Cemâlî Divanı*, K. 18/ 8)

Sevgilinin yüzündeki tüyler, Şeyhî ile Şîrâzî'nin hayallerinde ise yenen yeşillikler olmuştur. Şeyhî bir beytinde Bakara Suresi'nin elli yedinci ve altmış birinci ayetlerine⁴ telmihte bulunarak sevgilinin benini mercimeğe,

⁴ Bakara Suresi, 57. ayet: “Ve üstünüze o bulutu gölgelik çektik ve “size kismet ettiğimiz hoş rızıklardan yiyin” diye üzerinize hem kudret helvası hem bildircin indirdik. Zulmü bize etmediler; fakat kendilerine ediyorlardı.”; 61. ayet: “Ve bir vakit, “Ey Musa, biz bir tek türlü yemeği kabul eder değiliz, buna katlanamayacağız, artık bizim için Rabbine dua et, bize yerin yetiştiği şeylerden: sebzelerden, kabağından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından çıkarsın” dediniz. O da size: “O hayırlı olanı, daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Bir kasabaya inin, orada istediğiniz elbette olacaktır.” dedi. Bundan sonra üzerlerine de zillet ve meskenet binası kuruldu ve nihayet Allah'tan bir gazaba uğradılar. Evet öyle. Çünkü Allah'ın ayetlerini

hattını da yenilen yeşilliklere (sebze) benzetmiştir. Şîrâzî de sevgilinin yüzündeki tüyleri gördüğünden beri gözlerinin sofrasının “sebzezâr” ile yani tarladan, bağdan toplanmış yeşilliklerle, sebzeyle süslendiğini söylemiştir:

Hâl ü hatı bize ades ü sebze-zârdur

Minnet Halîl hânına selvâ nedir ya men helvası (Şeyhî Divanı, K. 7/ 20)

Ey şeker-leb hattını göreliden Şîrâzî

Sebzezâr ile müzeyyen oldı hânı çeşmümün (Ömer bin Mezîd, *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, Nazîre-i Şîrâzî, 230/ 7)

Sevgilinin hattı, kimi beyitlerde ise Hızır'a teşbih edilmiştir. Arapçada “Hızır” veya “Hadr”, Türkçede “Hızır, Hızır, Hızır, Hızır” biçimlerinde söylenen bu sözcük, aslında bir ad değil sıfattır. “Hadr” sözcüğü Arapçada “yeşillik, yeşil, yeşilliği çok olan yer ” anlamlarına gelir (Çelebi 1998: 406). Değişik biçimlerde telaffuz edilen bu sıfatın ona niçin verildiği konusunda çeşitli rivayetler vardır. Ebû Hureyre'nin aktardığı Hz. Muhammed'in bir hadisine göre kuru, otsuz bir yere oturunca oranın yeşermesinden ötürü ona bu sıfat verilmiştir (Aydın 1986: 54). Ebû Cafer Taberî'nin *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi (Târihü'l-Ümem ve'l-Mülûk)* adlı eserinde verdiği başka bir hadise göreyse Hızır'ın ak renkli bir kürkü vardır. Üstüne oturduğu zaman bu ak kürk, yeşil olur ve hareket edermiş. İşte bu durumdan ötürü ona Hızır denmiştir (1954: 560). 14. yüzyılda Rabguzî tarafından kaleme alınmış *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da da Hızır'ın oturduğu taş ve yer yeşerdiği için ona Hızır dendiğine ilişkin bir bilgi aktarılır (Ata 1997: 227). Türk anlatılarında denizde ve karada başı belada olana yardım eden, kişileri sıkıntılı, kötü durumlardan kurtaran, hastaları sağaltan, sevenlerin kavuşmalarını sağlayan, gömülerin yerini bildiren, kimya ilmine vâkıf (Uludağ 1998: 411), istediğinde suda ve havada yürüeyebilen, verdiği elma ya da ettiği dua ile kısır kadınların doğurmasını sağlayan, uğradığı yerleri bereketlendiren, başı darda olan yolcuları kurtaran, insanların karşısına değişik kılıklarda çıkan Hızır (Karakurt 2012: 388), büyük olasılıkla adının anlamından ve kendisine niçin bu adın verildiği yönündeki rivayetlerden ötürü divan edebiyatında yeşil renkli giysilerle yer almıştır (Ayaz 2023: 205-213). Sevgilinin yüzündeki tüyler şairler tarafından Hızır olarak hayal edilmiştir. Pek çok beyitte “Hızır hatlar”dan bahsedilmiştir. Hızır'ın çeşitli özellikleriyle, ona özgü türlü durumlarla birlikte sevgilinin yüzündeki tüyler, Hızır'a benzetilmiştir. Örneğin Ahmed Paşa, Hızır'ın denizde başı dara düşenlerin imdadına yetiştiğine ilişkin inanca işaret ederek sevdiğinin yüzündeki tüyleri, ona teşbih etmiştir. Şairin bir başka beytinde ise sevgilinin dudakları Bengüsuyu pınarı, o dudakların kenarındaki tüyler ölümsüzlük suyunu içmeye gelmiş Hızır olmuştur. Bu hayal, Cem Sultan'ın bir beytinde de söz konusudur. Şair, sevgilinin lal gibi dudaklarının Bengüsuyu pınarına, onların çevresindeki tüylerin de Hızır'a benzediğini söylemiştir:

Bahr-i eşkümde gözüm zevrakı bulmazdı necât

Yetişüb Hızır-ı hatun eylemese yarlugı (Ahmed Paşa Divanı, G. 29/ 4)

Hattun geldi luft ile la'lün kenârına

Bir Hızrdur ki Çeşme-i Hayvâna kasd ider (Ahmed Paşa Divanı, G. 76/ 2)

La'lünün girdinde hatun döşenüp yatur müdâm

Hızır'a benzer gûyiyâ k'Âb-ı Hayât andan tamar (*Cem Sultan Divanı*, G. 63/ 4)

Kadı Burhânneddin ile Cinânî de Hızır hatlardan bahsetmişlerdir. Adnî'nin beytinde ise Hızır'ın adım attığı yerlerde otların bitmesine ilişkin rivayete telmih vardır. Şair, bu beytinde diğerlerinden farklı olarak sevgilinin yüzündeki tüyleri Hızır'a değil, onun adım attığı yerlerde biten otlara benzetmiştir. Sevgilinin "hatt-ı siyehü"nün yani yüzündeki kara tüyelerinin Hızır'ın sebzesi (yeşilliği, çimeni) olduğunu ifade etmiştir:

Hatı hızr ağzı meryem sözi 'isâ lebi yahyâ

Özi yûsuf gözi mûsâ zihî âdem zî havvâdur (*Kadı Burhânneddin Divanı*, 30/ 5)

'Ömr-i sermed bulduğı 'âlemde Hızr-âsâ bu kim

La'lünün âb-ı hayâtın nûş ider her-bâr hat (*Cinânî Divanı*, K. 19/ 5)

Leb-i cân-perver-i dildârda hatt-ı siyehi

Sebze-i Hızrdurur çeşme-i hayvânda biter (*Adnî Divanı*, 45/5)

Şirvanlı Mahmud'un *Tuhfe-i Murâdî* (Argunşah 1999) adlı eserinde verdiği bilgilere göre Maveraünnehirliler ile Horasanlıların diğer bütün taşlardan daha çok sevdikleri, değerli gördükleri, Acem padişahlarının, üst düzey kimselerinin hamailerinde, yüzüklerinin kaşlarında taşıdıkları, ona bakmanın uğur getirdiğine inandıkları, Nevruz kutlamalarında şarap dolu kadehlerinin içlerine koydukları, keftârî, şîr-bâm/süleymânî, ezherî, âsumângûnî / hâkî, ebu ishâkî, sefid-reng-i zerd-bâm, zerhûn olmak üzere yedi çeşidi olan, Farsçada "pîrûze", Arapçada "firûze" denen taşın rengi maviye çalan yeşildir. Zümrüt de yeşilin farklı tonlarında, kimilerine göre dört, kimilerine göreyse on çeşidi bulunan değerli bir taştır. Yazar zebercedin ise açık yeşil, tok yeşil, ne açık ne tok yeşil biçiminde üç çeşidinin bulunduğunu söyler (124-126, 132, 158-161). Bu yeşil renkli, değerli taşlar da şairlerin beyitlerinde sevgilinin hattıyla ilişkilendirilmiştir. Örneğin Ahmedî ile Ahmed Paşa'nın beyitlerinde sevgilinin hattı, firuze (pîrûze) taşına benzetilmiştir. Karamanlı Nizamî de sevgilinin lal taşına benzeyen kızıl dudaklarının üstündeki tüylerin firuze olduğunu söylemiştir:

İy hatı pîrûze dil-ber kanısın

İy lebi la'l-i Bedahşân kandasın (*Ahmedî Divanı*, G. 471/ 1)

Lutf bahrında ne sözün gibi gevher bulına

Hüsn kânında ne hattun gibi pîrûze gele (*Ahmed Paşa Divanı*, G. 288/ 7)

Hattun ol pîrûzedür kim la'l-i nâb üstindedür

Leblerün ol la'l kim dürr-i hoşâb üstindedür (*Karamanlı Nizâmî Divanı*, G. 23/ 1)

Bâkî bir beytinde sevgilinin "hattının pîrûze"sinden söz ederken; bir başka beytinde de bu tüyleri, firuze kırıntlarına teşbih etmiştir. Emrî'nin bir beytinde sevgilinin ak yüzü güzellik kuşu, kara tüyleri de bu kuşun ayağına takılmış firuze halhal olarak hayal edilmiştir. Ahmed-i Ridvân ise sevgilinin yüzündeki tüylerin, firuze taşının yeşilliği (yeşil rengi) olduğunu dile getirmiştir:

Hattınun pîrûzesin buldı çıkardı bâd-ı subh

Zîr-i dâmânında ol zülf-i perîşân gizlemiş (*Bâkî Divanı*, G. 214/ 6)

Misâl-i hurde-i pîrûze hattı

Mücellâ safhası bir levh-i sîmîn (*Bâkî Divanı*, K. 4/ 6)

Hat degül mâh-ı ‘izârın hâle-veş devr eyleyen

Murg-ı hüsn ayagina firûzededen halhâldür (*Emrî Divanı*, G. 103/ 4)

Sebzi -i pîrûzedür dilber hatun

Ey lebi la’l -i Bedehşân kandasın (*Ahmed-i Rıdvân Divanı*, G. 595/ 2)

Sevgilinin yüzündeki bu kara tüylerden, Seyyid Nesîmî’nin bir beytinde “zümürüd hatt” diye bahsedilmiştir. Şair bir başka beytinde de sevgilinin hattının, zümrüt olduğunu söylemiş ve bu taşla ilgili bir inanca işaret etmiştir. *Tuhfe-i Murâdî*’de aktarılan bir bilgiye göre engerek yılanı, zümrüdün zübâbî adlı cinsine baktığında gözleri patlarmış (Argunşah 1999: 127). Seyyid Nesîmî de sevgilinin dudaklarının çevresinde bulunan ve kimilerinin reyhana benzettiği tüylerinin zümrüt olduğunu söylemiştir. Ardından da engerek yılanının (ef’î) onun değerini bilemeyeceğini ifade etmiştir:

Etdi göyden yüzüne levh zümürüd hatla

Her ki bildi biline ravza-i Rıdvân dediler (*Seyyid Nesîmî Divanı*, G. 79/ 9)

Benzederler dudagin hattını reyhâna velî

Şol zümürüd gevherin kıymetin ef’î ne bilür (*Seyyid Nesîmî Divanı*, G. 188/ 4)

Emrî de sevgilinin yüzündeki tüyleri, zümrüt olarak hayal etmiştir. Şair yeşil rengiyle nitelediği sevgilinin hattının zümrüt yüzük kaşı olduğunu söylemiştir. Alî Şîr Nevâyî ise bir beytinde sevgilinin hattının hayalinin gönlünde yer edindiğini söylemiştir. Ardından gönlünü taşla, sevgilinin yüzündeki tüyleri de zümrüde teşbih etmiştir. Zümrüdün taşlar arasında gizlenmesi gibi sevgilinin hattının hayalinin de gönlünde yer edindiğini ifade etmiştir:

Süleymânun dehânun bir kızıl yâkût hâtemdür

O la’l üzre hat-ı sebzûñ zümürüdden yüzük kaşı (*Emrî Divanı*, G. 538/ 3)

İrür hattın hayâli könlüm içre

Niçük kim taş ara pinhân zümürüd (*Nevâyî, İlk Divan*, G. 112/ 2)

Farsçada “jeng” ile bundan türemiş “jengâr” sözcüğü “küf, pas” demektir. “Jengâr”dan türetilmiş “jengârî” sözcüğü de “bakır yeşili, bakır pası renginde boya” anlamlarına gelir (Devellioğlu 2009: 474). Jengâr, Osmanlı döneminde kâğıt boyamada kullanılan bir malzemedir. Sirkeyle ıslatıldıktan sonra ezilen jengârla boyanan kâğıtlar yeşil renkli (jengârî) olur (Kızık Kiraz 2017: 185, 186, 188). Buna göre “jeng”, “yeşil renkli pas”ın adıdır. Pas yeşili de kimi beyitlerde kara renklilerde belirmiştir. Şairler sevgilinin yüzündeki kara tüyleri yeşil pasa teşbih etmişlerdir. Örneğin Mesîhî, sevgilinin yüzündeki tüylerin jenginden (pasından) bahsetmiştir. Yeşil renkli “jeng”, sevgilinin kara hattıyla ortaya çıkmıştır. Bâkî ile Cinânî de sevgilinin yüzünü aynaya, o yüzdeki tüyleri de “jengâr”a benzetmişlerdir. Cem Sultan’ın beytinde de sevgilinin yüzündeki tüylerden “hat-ı jengâr” olarak söz edilmiştir:

Jeng-i hatun yüzüne keder virdi nitekim

Reng-i gümândan ola mükedder kemâl-i 'akl (*Mesîhî Divanı*, G. 144/ 2)

Jengâr sandun âyîne nakş-ı hattını

Yanlışı görüştün ey yüzi gül o degüldür ol (*Bâkî Divanı*, G. 295/ 3)

Gösterürdi 'âşık iki cihânun 'âlemin

Ruhların âyînesinde olmasa jengâr hat (*Cinânî Divanı*, K. 19/ 10)

Yüzünün âyînesin kılur nihân

Şol hat-ı jengâr elinden el-gıyâs (*Cem Sultan Divanı*, G. 24/ 6)

Arapça bir sözcük olan "gubâr" "toz" anlamına gelirken "gubâr-ı gam" tamlaması da "esrar" demektir (Devellioğlu 2004: 293). Bununla birlikte beyitlere bakıldığında söz konusu bu sözcüğün bir başına "gubâr" olarak da "esrar" anlamında kullanıldığı görülür. Esrar, kenevir bitkisinin kurutulmuş yaprakları ile çiçeklerinden elde edilir (Baytop 1995: 431). Şairlerin hayallerinde sevgilinin yüzündeki kara tüyler, bu yeşil renkli uyuşturucu madde (esrar, gubâr) olmuştur. Örneğin Kadı Burhâneddin'in bir beytinde sevgilinin yüzündeki tüyler, esrara teşbih edilmiştir. Bâkî ise sevgilinin "gubâr-ı hattı"yla âşıkta kendini gösteren bir "hayrân"lıktan söz etmiştir. "Hayrân", "afyon şarhoşu" demektir (Devellioğlu 2004: 347). Şair bu sözcüğü kullanarak "gubâr"ın esrar anlamına işaret etmiştir:

Hattun esrârın tenâvül kıluram çün

Tekemmül anda bin fikr arturur (*Kadı Burhâneddin Divanı*, G. 299/ 3)

Gubâr-ı hattun olmaz çünki hayrân olmaga bâ'is

Nedür la'l-i lebün çak böyle handân olmaga bâ'is (*Bâkî Divanı*, G. 27/1)

Gubâr-ı hatt-ı rûyıyla meger hayrân ola gönlüm

Dirîg elden leb-i dil-ber gibi ma'cûn ise gitdi (*Bâkî Divanı*, G. 544/ 3)

Sevgilinin hattı, kimi şairlerin hayallerinde ise yeşil başlı, yeşil tüylü bir papağan olmuştur. Örneğin Ahmed Paşa sevgilinin yüzünün ayna, onda beliren hattın ise yeşil başlı papağan olduğunu söylemiştir. Cem Sultan da ok temrenleri ile dolu gönlünü demirden bir kafes olarak hayal etmiştir. Sevgilinin yüzündeki tüyleri de yeşil olarak nitelemiş ve onların hayalini bir papağana benzetmiştir:

Tûtî-i ser-sebzdür k'âyîne per gösterür

Hatt-ı ruhsârın kim olmışdur ana der-ber güneş (*Ahmed Paşa Divanı*, K. 20/ 53)

Peykânlu gönül içre hayâl-i hat-ı sebzün

Bir tûtîye benzer ki demürden kafesi var (*Cem Sultan Divanı*, G. 40/ 2)

Sevgilinin yüzündeki tüylerin yanı sıra zülfü ve beni de yeşil olanlara benzetilmiştir. Ahmed Paşa'nın bir beytinde sevgilinin zülfü, Hızır olarak karşımıza çıkar. Şair sevgilinin ak yüzüne düşen kara zülfünü, su üstüne seccadesini seren Hızır'a teşbih etmiştir. Ahmedî'nin beyitlerinde de dudakları Bengüsuyu pınarı, saçları zulumât olan

sevgilinin beni Hızır'dır. Necatî Beg ise sevgilinin yeşil benlerinden bahsetmiştir. Şair sevgilinin kaşlarını mihraba benzetmiştir. Kaşlarının yakınında bulunan, "yeşil" diye nitelediği benlerini de mihrap içinde oturan, yeşil giyindikleri bilinen seyitler olarak hayal etmiştir:

Ne kerâmet gösterür zâhid bu zülf-i hırka-pûş
Kim salubdur Hızr-veş seccâdesin âb üstine (*Ahmed Paşa Divanı*, K. 17/ 10)

Ol hâl mi lebünde yâ-hûd Hızr-ı sebze-pûş
Ağız mı ol ya çeşme-i hayvân mıdur nedür (*Ahmedî Divanı*, G. 145/ 2)

Hoş irdi saçların zulumâtını kat' idüp
Şöyle ki Hızr çeşme-i hayvâna benlerün (*Ahmedî Divanı*, G. 346/ 3)

Yeşil benler yaraşur kaşlarında
Ki sâdât oturur mihrâb içinde (*Necatî Beg Divanı*, G. 540/ 2)

Sevgilinin beninin, zülfünün ve yüzündeki tüylerinin dışında gece, yazı, bulut, ah gibi başka kara renkliler ile yeşil olanlar arasında da teşbihler yapılmıştır. Şairler karanlık geceleri, çimene, yapraklara, yeşil renkli kimi değerli taşlara, giysiye benzetmişlerdir. Örneğin 15. yüzyıl şairlerinden Abdülvasî Çelebi karanlık gece göğünü, yeşil yaprak; yıldızları da ak güller olarak hayal etmiştir. Bâkî'nin beytinde ise gece göğü çimen, yıldızlar nesrin çiçeğinin taç yaprakları olmuştur:

Gice olmuş idi taşraya çıkdı
Cihânı gördi hem göklere bakdı
Gelende gördi yıldızlar düzilmiş
Yeşil yaprakda ak güller düzilmiş (*Halîl-nâme*, 609, 610)

Bâg-ı kadrinde anun sahn-ı sipihr ü encüm
Bir çemendür ki dökülmüş ana berg-i nesrîn (*Bâkî Divanı*, K. 26/ 12)

Gece göğü, Kıvâmî'nin beytinde "hazrâ (yeşil)" bir denize, yıldızlar da incilere benzetilmiştir. Hoca Mesûd'un beytinde de zümrüt denize teşbih edilmiştir. Gecenin karanlık göğü, Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin hayalinde ise zebercet kubbe olmuştur:

Sanasın âsumân bahr idi hazrâ
İçi pür dür idi sâfî mücellâ (Kıvâmî, *Fetihnâme-i Sultân Mehmed*, s. 218, v. 57/ 4)

Ki çün gice urına zengî yüzün
Gök üstinde bulmayalar ay izin
Yavu varısardur gözet ol demi
Zümürüd denizde bu altun gemi (Hoca Mesûd, *Süheyl ü Nev-bahâr*, 1716, 1717)

Reşk eyleyüp felek kaşun üstünde alnuna
Kandîl-i mâhı asdı bu tâk-ı zebercede (*Tâcî-zâde Cafer Çelebi Divanı*, G. 171=176/ 2)

Divan şiiri geleneğinde genellikle kara bir tütün olarak hayal edilen ah, Emrî'nin bir beytinde "deste-i jengâr" olmuştur. Emrî bu beytinde "pas, küf" anlamındaki "jengâr" ile "yeşil" rengini kastetmiştir. Şair "jengâr"ı "pas yeşili, bakır pası yeşili" anlamındaki "jengârî" olarak kullanmıştır. Buna göre Emrî, kara ahını yeşil bir desteye, daha doğrusu yeşil yapraklardan oluşmuş bir desteye teşbih etmiştir. Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin beytinde ise kıvılcımlı ah söz konusudur. Şairin hayalinde kıvılcımlı kara ah, yeşil ve kızıl ipekten sancaklar olmuştur. Şair, ahının kıvılcımlarını kızıl, kara dumanını ise yeşil sancağa benzetmiştir.

Deste-i jengârdur peyveste dūd-ı âh ana

Vâdî-i 'ışkunda eflâk âsumânî lâleler (*Emrî Divanı*, G. 110/3)

Baglamış yeşil kızıl âhum duhânından harîr

Âteş-i dilden 'alemler kaldurup sûz-ı derûn (*Tâcî-zâde Cafer Çelebi Divanı*, G. 166=161/ 2)

Nefî de kış mevsiminin kara bulutlarının "jeng"inden bahsetmiştir. Şair göğü aynaya, kara bulutları da o aynada beliren yeşil pasa teşbih etmiştir. Nev'î-zâde Atâyî ise bir beytinde yazıları çimenlere (sebzeye) benzetmiştir:

Erişti pertev-i feyz-i bahâr âyîne-i çarha

Acep mi şimdi olsa jeng-i ebr-i tîreden ârî (*Nefî Divanı*, K. 49/ 4)

Çemenzâr-ı senâdur bu kasîdem sebzedür hattı

İder zâhir beyâzı ortada cûy-ı çemenzârı (*Nev'î-zâde Atâyî Divanı*, K. 8/ 48)

1. 2. Yeşil Olanların Kara Renklilere Benzetilmesi

Tespit edebildiğimize göre yeşil olanların kara renklilere teşbih edilmesi çok az beyitte söz konusudur. Saptanan az sayıdaki beyitte benzerlik ilişkisi, yeşil çimenler ile kara yazılar ve sevgilinin yüzündeki tüyler arasında kurulmuştur. Örneğin Hamdullâh Hamdî'nin bir beytinde yeşil otlar, kara yazılara benzetilmiştir. Şairin hayaline göre "sebze" yani çimenler, otlar yazı alıştırılmalarının yapıldığı bir kâğıttaki karalamalardır. Nev'î-zâde Atâyî de iki beytinde çimenleri yazılara teşbih etmiştir. Şair bir beytinde ise "sebzâr"ı yani çimeni, baharda yeşeren otları sevgilinin yüzündeki tüylere benzetmiştir:

Sebzesi hatt-ı safha-i ta'lîm

Cûyu ol hatta sanki cedvel-i sim (*Hamdullah Hamdî, Yûsuf u Züleyhâ*, s. 296/ 3)

Hatt-ı çemeni berg-i rez altun ile basdı

Yazmag için üstâd bahâra nigerândur (*Nev'î-zâde Atâyî Divanı*, K. 11/ 14)

Hatt-ı çemen-i tâze kurursa nola şimdi

Zerrât ile hurşîd-i felek rîg-feşândur (*Nev'î-zâde Atâyî Divanı*, K. 11/ 19)

Oldı hatt-ı rûy-ı dil-ber gibi cân-perver çemen

Rûz-ı Hızr oldı safâ-yı sebzâr eyyâmıdur (*Nev'î-zâde Atâyî Divanı*, G. 85/ 3)

1. 3. Kara Olanların Yeşil Rengiyle Nitelenmesi

Nitelemek, bir şeyin nasıl olduğunu, onu diğerlerinden ayıran özelliğini ya da özelliklerini belirtmektir.⁵ Nitekim kimi beyitlerde sevgilinin hattı, beni⁶, âşğın ahı gibi kara olanlar yeşil (sebz) rengiyle nitelenmiştir. Şairler türlü benzetmelerle sevgilinin “hatt/ hat-ı sebz”inden söz etmişlerdir. Farsça bir sözcük olan “sebz”, bu dilde her şeyden önce Türkçedeki “yeşil”, Arapçadaki “ahzar / ahdar, hazrâ / hadrâ” sözcüklerinin karşılığıdır. Sözcük ayrıca “yeşillik, çimen, bitki” anlamlarına da gelir (Golkarian 2005: 261; Şemseddin Sami 2007: 705).⁷ Hatt/ hat-ı sebz tamlaması ise “delikanlı olmaya başlayan erkek çocuklarının yüzlerinde bıyıktan ve sakaldan önce çıkan ince tüyler”dir. (Devellioglu, 2004, 926; Şemseddin Sâmî, 2007: 705)⁸. Şairler tamlamayı hem söz konusu anlamında kullanmışlar hem de bu ince tüyleri birtakım yeşil renklilere benzetmişlerdir. Böylece tamlamadaki “sebz” sözcüğünün “yeşil” anlamına da işaret etmişler ve sevgilinin hattını bu renkle nitelemişlerdir. Örneğin Ahmed-i Dâî sevgilinin yüzündeki tüylerden “hatt-ı sebz” biçiminde bahsetmiş ve onları yeşil yaprağa benzetmiştir. Bu yeşil tüylerin / yaprakların çevrelediği sevgilinin yanakları ise kızıl güldür. Emrî ile Tâcî-zâde Cafer Çelebi’nin beyitlerinde de sevgilinin yüzündeki tüylerden “hat-ı sebz, hatt-ı sebz” olarak bahsedilmiş ve bunlar Hızır’a, Hindistan papağanına, zümrüde teşbih edilmiştir:

Yanagun gonçesi vü hatt-ı sebzün

Kızıl güldür yaşıl yaprag içinde (*Ahmed-i Dâî Divanı*, 305/ 2)

Hat-ı sebzine anun Hızr diyenler didiler

Âb-ı hayvân lebi zülfî zulumâtı ancak (*Emrî Divanı*, G. 253/4)

Bu hatt-ı sebzünü zülf-i siyâhun altında

Görelî tûtî-yi Hindûstân imiş bildük (*Tâcî-zâde Cafer Çelebi Divanı*, G. 100/ 2)

Zümürüd kor hat-ı sebzî önine saçlarınıñ kim

Gezend irgürmeye halka görüp ol mâr gîsûlar (*Tâcî-zâde Cafer Çelebi Divanı*, G. 65/ 5)

Nedîm bir beytinde sevgilinin yüzündeki tüylerden “sebz hat” diye söz etmiştir. Şair bir başka beytinde de sevgilinin kâfur gibi ak boynunda “hatt-ı sebz”lerin belirmediğini söylemiş ve onları zümrüde benzetmiştir. Osman Nevres ise bir beytinde sevgilinin “hatt”ını “sebz” yani “yeşil” sözcüğüyle nitelerken; bir başka beytinde bu tüyleri yeşil atlas olarak hayal etmiştir:

Göründü sebz hat-ı nev-demîde-i ruh-ı yâr

Nedîm-i sebze-i bâğ-ı bahârım oldu bu gün (*Nedîm Divanı*, G. 96/ 5)

Hatt-ı sebz olmuş bedîd ol gerden-i kâfûrdan

Ey aceb çıkmış zümürüd ma’den-i billûrdan (*Nedîm Divanı*, G. 105/ 1)

⁵ *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>. [erişim tarihi: 16. 05. 2024]. bk. “nitelik” ve “nitelemek”.

⁶ Benin yeşil olarak nitelenmesiyle ilgili beyit, yukarıda “Kara Olanların Yeşil Renklilere Benzetilmesi” başlığı altında verilmiştir. Necatî Beg’e ait olan söz konusu beyit, tekrardan kaçınmak amacıyla burada yazılmamıştır.

⁷ *Lugat-nâme-i Dehhodâ*. <https://dehkhoda.ut.ac.ir/fa/dictionary/%EF%BA%B4%EF%BA%92%EF%BA%B0>. [erişim tarihi: 29. 03. 2024].

⁸ *Kubbealtı Lugatı*. <https://lugatim.com/>. [erişim tarihi: 16. 05. 2024].

İncitme bülbülü güvenip hatt-ı sebzine

Kim her firâzın ey gül-i ter bir nişîbi var (*Osman Nevres Divanı*, G. 63/ 6)

Sebze-i hat başlamış tezyîne rûy-ı âlini

Ka'be'dir ammâ yeşil atlas ile kisvetlenir (*Osman Nevres Divanı*, G. 57/ 4)

Osmanlı'da siyah mürekkebin yanı sıra lacivert, mor, mavi, çividî, sarı, gümüş, altın, kıvılcık ve yeşil gibi çeşitli renklerde mürekkepler de yapılmıştır (Derman 1967: 105; Sefercioğlu 1990: 108; Özgeriş 2014: 180; Sakoğlu 2018: 38). Bunlardan en çok kullanılanları ak, kara, altın, sarı, kıvılcık mürekkepler olmuştur (Derman 1967: 103; 2006: 47). Bununla birlikte bazı beyitlerde şairler yeşil mürekkebe ve onunla yazılan yazılara işaret etmişlerdir. Bu beyitlerde "hatt" sözcüğü hem "sevgilinin yüzündeki tüyler" hem de "yazı" anlamına gelecek biçimde kullanılmıştır. Sevgilinin yüzündeki tüylerden "hat-ı sebz (yeşil hat)" diye bahsedilmiştir. Örneğin Elvân-ı Şîrâzî bir beytinde sevgilinin kıvılcık dudaklarını yakuta, o dudakların üzerinde biten tüyleri de yakut üstüne yazılmış yeşil yazılara benzetmiştir. Necatî Beg'in hayaline göreyse sevgilinin yüzü Kâbe'dir. O yüzde bulunan ve "hat-ı sebz" olarak nitelenen tüyler de Kâbe'nin duvarına yazılmış *Kur'ân-ı Kerîm* ayetleridir:

Hat u leb kût-ı cândur kût üzere

Yeşil hatdur kıvılcık yâkût üzere (*Elvân-ı Şîrâzî, Gülşen-i Râz*, 2254)

Nola gelse hat-ı sebzün ne hatâsı ola kim

Ka'benün çevresine âyet-i Kur'ân yazalar (*Necatî Beg Divanı*, G. 206/ 2)

Münîrî'nin beytinde ise mürekkebin yeşil rengi "jengâr" sözcüğüyle belirtilmiştir. Şair sevgilinin yüzündeki tüyleri, bir hüccet yazısına benzetmiş ve onlardan "hatt-ı jengâr" yani "yeşil hat" diye söz etmiştir:

La'l-i nâbun kanımı dökem dir idi rahm idüp

Hatt-ı jengârun meger hüccet yazar ikrârına (*Münîrî Divanı*, G.265/ 3)

Tâcî-zâde Cafer Çelebi ise bir beytinde kıvılcıklı ahını "sebz (yeşil)" ve "sürh (kıvılcık)" renkleriyle nitelemiştir. Ahının kıvılcıklarını kıvılcık laleye benzetirken kara dumanını da yeşil reyhan olarak hayal etmiştir. Lamiacea ailesi içerisinde yer alan reyhan (Günay ve Telci 2017: 100), güzel kokulu bir bitkidir. Tropikal ve sıcak iklimlerde yetişen reyhanın yaprakları mor ve yeşil olur (Kulan 2013: 2; Özer 2021: 2). Beyitte reyhana benzetilen ahın "sebz" ile nitelenmesi yeşil yapraklı reyhanı işaret eder:

Dûd-ı sürh u sebz âhı 'âşık-ı dil-hastanun

Bûstân-ı derd-i 'ışkın lâle vü reyhânıdur (*Tâcî-zâde Cafer Çelebi Divanı*, K. 25/ 19)

2. KARA VE YEŞİL OLANLAR ARASINDA KURULAN BENZERLİK VE NİTELEME İLİŞKİLERİNİN NEDENİ

Yukarıda örnek olarak verilen beyitlerde görüldüğü üzere şairler yeşil ve kara olanlar arasında bazı benzetmeler yapmışlardır. Kara renkli olanları yeşil ile nitelemişlerdir. Bu durumun nedeni, Arapların renklerle, özellikle de "yeşil" ve "kara" ile ilgili tutumları olabilir. Arapçada, Arap kültüründe (Akdoğan Anou 2022) renkler,

birbirlerinin yerlerine kullanılırlar. Bu durum çoğunlukla ana renkler⁹ söz konusu olduğunda görülür. Örneğin tenin aklığını belirtirken kızıl anlamındaki sözcükten yararlanırlar ve ak tenli kadın için “humeyrâ” derler. Mavi göğü nitelemek için yeşili; ak ve yeşil renkleri için de maviyi kullanırlar. Dişlerin aklığını veya gözlerin yeşilini, mavi rengiyle ifade ederler. Sarı nesnelere kızıl rengiyle nitelerler. Altının sıfatı “kızıl” olur. Safranla altından birlikte söz ettiklerinde de “ahmerân (iki kızıl)” derler. Ak yerine kara, kara yerine de sarı ve ak renklerini kullanırlar. Kara yerine kullanılan bir başka renk de yeşildir. Yeşil anlamındaki “hadrâ’ / ahdar (خضراء / اخضر)”, Arapçada kara gibi koyuluğu anlatan bir renktir. Örneğin “zırhlı askerî birlik” için “ketîbetu hadrâ’ (كتيبة خضراء)” denir. Bir hurma çeşidinin adı da “hazîre/hadîre¹⁰ - huzriyyet/ hudriyyet (خضيرة - خضرية)”dir. Yeşillik anlamındaki “hudret (خضرة)”ten türetilmiş sözcüklerle adlandırılan bu ikisi de kahverengi ve kara renklidir. Benzer biçimde “deniz” ile “gece”yi birlikte andıklarında da “iki yeşil” anlamına gelen “el-ahdarân (الاحضران)” sözcüğünü kullanırlar (45, 77).

Ahterî Mustafa Efendi tarafından 16. yüzyılda hazırlanmış Arapça-Türkçe bir sözlük olan *Ahterî-i Kebîr*’de de çeşitli maddelerde bu konuyla ilgili bilgiler vardır. Bu sözlükte “hudret (خضرت)” maddesinde verilen bilgiye göre Araplar bazen kara rengini yeşil diye adlandırmaktadırlar. Yazar “hadrâ (خضراء)” maddesinde de müzekkeri “ahdar (اخضر)” olan bu sözcüğün, “yeşil nesne” anlamına geldiğini söyledikten sonra Araplarda kara ile yeşil arasındaki ilişkiye değinir. *Kur’ân-ı Kerîm*’de iki cennetten söz edilirken “mudhâmmetân / müdhâmmetân (مدهامتان)” dendiğini aktarır ve “*oldukça koyu yeşil olmaktan bu cennetler siyah gibidir*” der. Mudhâmmetân’ın kökü olan “duhmet / dühmet (دهمة)” “karalık” anlamındadır. Yazar bu maddede de iki cennetle ilgili nitelemeye değinir ve “*Müdhâmmetân Yüce Allah da anlam olarak şöyle buyurur. Bu iki cennet koyu yeşildir*” der. Ayrıca “*Arapların her yeşile siyah dedikleri olur*” bilgisini verir (2009: 173, 275, 364-365). Nitekim Çelik de (2019) *Kur’ân-ı Kerîm*’de geçen renkler üzerine yazdığı makalesinde İslam dininin bu kutsal kitabında yeşil için kullanılan sözcüklerden birinin “kara” anlamına gelen “duhmet (دهمة)” kelimesi olduğunu ve cenneti nitelediğini söyler. Söz konusu bu niteleme Rahmân Suresi’nin altmış dördüncü ayetindedir. Bu ayette, altmış ikinci ayette bahsedilen iki cennet nitelenirken “mudhâmmetâni” denmektedir.¹¹ Cenneti niteleyen ve “kara” anlamındaki “duhmet”ten türemiş “mudhâmmetân”, tefsircilere göre “koyu yeşil” anlamındadır (93). “Simsiyah” manasındaki “edhem (ادم)” sözcüğüyle aynı kökten olan “mudhâmmetân”, Akdoğan Anou’nun aktardığı bilgiye göre de “yemyeşil, karaya yakın koyu yeşil” demektir. Nitekim yine “duhmet” kökünden türemiş “mudhâm (مدهام)” sözcüğü de “kara-yeşil karışımı, kopkoyu yeşil” demektir (2022: 66). Bu biçimde iki cennetin yeşilliklerinin kara anlamındaki bir sözcükle nitelenmesinin nedeni ise Çelik’e (2019) göre fazla suya maruz kalan yeşilliğin renk bakımından koyulaşıp karaya çalan bir renk almasıdır (93).

⁹ Ana renkler, başka renklerin karışımıyla elde edilemeyen kırmızı, sarı ve mavidir. Ara renkler ise iki ana rengin karışımıyla ortaya çıkan mor, yeşil ve turuncudur (Akkin v.d. 2004: 275). Akdoğan Anou da (2022) günümüzde sarı, kızıl, mavi renklerinin ana renk; ak ile karanın ise ne ana renk ne de ara renk olduğu bilgisini aktarır. Bununla birlikte Arap dilinde temel renkler dendiğinde ak, kara, kızıl, sarı ve yeşil renklerinin anlaşıldığı bilgisini de verir. Arap dili bilginleri arasında bu konuda görüş birliğinin olmamasına karşın ak ile karanın ana renklerden sayıldığını söyler. Ayrıca mavinin de günümüzde renkler konusunda Arapça yazılmış eserlerin hemen hemen hepsinde ana renklerin sonuncusu olarak anıldığını belirtir (26, 27). Buna göre Akdoğan Anou, ak, kara, kızıl, sarı, yeşil, mavi renklerini ana renk olarak ele almıştır.

¹⁰ “Hadîre” veya “hazîre” biçiminde söylenen bu sözcük hakkında Ahterî-i Kebîr’de “*hazîret Şu hurma ağacı ki hurma gök iken döküle*” açıklaması vardır (Ahterî Mustafa Efendi 2009: 323).

¹¹ Rahmân Suresi, 62. ayet: “*Ötelerinden de (bu iki cennetten başka)*” iki cennet daha vardır.”; 64. ayet: “*Her ikisi de yemyeşildir*” (Yazır ty: 534).

Araplara göre kara, bütün renklerin anasıdır (Kıroğlu 2020: 761). “Ez-zencî, ehsem/ semhâ’, esved/ sevdâ’, edhem/ demhâ’, esmer/ semrâ’, edken/ deknâ’, edcen, el-ahtem, suhâm, el-gudâfi” (Adalar Subaşı 2012: 973, 975) gibi Arapçada kara renginin belirtilmesi, belirginleştirilmesi ve kara bir öğeye daha da dikkat çekilmesi amacıyla kullanılan pek çok sözcük vardır (Akbaş 2021: 578). Arap dilinde en çok gerçek, mecazi, simgesel anlam yüklenmiş renk, karadır. Bu renk için edebî metinlerde ve sözlüklerde en çok “esved (أسود)” ve “sevâd (سواد)” sözcükleriyle karşılaşılır. Esved canlı-cansız ayrımı olmaksızın kara, kapkara ve koyu renkliler için kullanılır. “Sevâd” ise ak renginin karşıtıdır. Ak olmayan bütün varlıkların, nesnelerin rengini belirtir (Akbaş 2021: 574, 588). Sözcük ayrıca “topluluk, çok mal, ormanlık ve dağlık alan, hurmalık,” anlamlarını da taşır (Akbaş 2021: 575; Akdoğan Anou 2022: 35). Nitekim bu kelime, Kûfe çevresindeki ve Irak bölgesindeki bütün taşırayı içine alan topraklara da ad olmuştur (Akbaş 2021: 575). *Ahterî-i Kebîr*’de de “hadrâ’ (خضراء)” maddesinde Irak köylerinin çok ağaçlı olduklarından ötürü “sevâd” olarak adlandırıldıkları yazar. “Dühmet (دهمت)” maddesinde de çokluklarından ve yeşilliklerinden ötürü Irak köylerine “Sevâdü’l-İrâk (سواد العراق)” dendiği ve bunun “*Irak yeşillikleri*” anlamına geldiği aktarılır. Yazar, “sevâd (سواد)” maddesinde ise bu sözcüğün “karanlık, kişi, çok mal, köy, kent” anlamlarını taşıdığını, “Sevâdü’l-İrâk”ın da “Basra ile Kûfe arasında bulunan köyler” demek olduğunu söyler (Ahterî Mustafa Efendi 2009: 173, 275, 877).

Ahterî Mustafa Efendi, Arapçada bir kişinin esmerliğini, karalığını ifade etmek için “yeşillik” anlamındaki “hudret (خضرة)” sözcüğünün kullanıldığı bilgisini de verir (2009: 365). Renkler arasındaki geçişlerin Arapçanın bariz özelliklerinden biri olduğunu belirten Gündüzöz (2003), İbn Manzûr’un *Lisânu’l-Arab* adlı eserinden Arapların yeşili kara, karayı da yeşil diye adlandırdıkları, “yeşillik, yeşil oluş” anlamındaki “hudre”nin esmerliği ifade ettiği, kara için kullanıldığı, “esved”e, “ahdar” dendiği bilgilerini ve “*Bir kadınla evlendi onun yeşil (hadrâ’) yani sevdâ’ (esmer) olduğunu anladı ve boşandı*” cümlesini aktarır (74-74) (32 nu’lu dipnot). Arapçada “esmer”, Türkçede ifade ettiğinden daha koyu, siyahîliğe yakın bir ten rengini anlatır (Akdoğan Anou 2022: 59).

Bütün bunların yanı sıra Muhammed Hüseyin b. Halef et-Tebrizî’nin 1652 yılında yazdığı ve Mütercim Âsım Efendi’nin 1797 yılında Türkçeye çevirdiği *Burhân-ı Kâtı* adlı Farsça-Türkçe sözlükte de Arapların kara ve yeşille ilgili bu tutumlarına ilişkin bilgilerle karşılaşılır. Sözlükte “sebz-pûş (yeşil giysili)” maddesinde söz konusu tamlamayla zahidler ile sufilerin kast edildiği söylenir. Ardından bu tamlamanın ayrıca yas tutan kimseyi de anlattığı, buradaki “sebz (yeşil)” sözcüğünün kara anlamına geldiği ifade edilir ve “*Nitekim Arabîde ahzar (خضر) siyah manasına da olur*” bilgisi aktarılır (2009: 649).

Üstün’ün (2022) verdiği bilgilere göre Klasik Arap şiiri, renklerle ve onların türlü çağrışımlarıyla doludur. Arap şairler, yazarlar, dilciler, hatipler renklere çok önem vermişler ve eserlerinde onları özenle kullanmışlardır. Kimi zaman doğrudan rengin adından kimi zaman da söz konusu renge işaret eden nesnelere, zamanlardan ve durumlardan bolca yararlanmışlardır. Cahiliye döneminde yazılmış şiirlerde yer alan başlıca renkler ak, yeşil, boz, kızıl, kara ve sarıdır. Bu renkler içerisinde de kara en başta gelendir. Şiirlerde var olan renklerin sayısı İslamiyet’in ardından belirli bir oranda artmıştır. Bununla birlikte renklerin kullanımında Cahiliye döneminde yazılmış şiirlerle benzerlik söz konusudur. Abbasîler döneminde ise renkler, bilhassa betim şiirleriyle birlikte daha önceki devirlere göre çok daha fazla değer kazanmıştır (183). Yukarıda bahsedilen kara ve yeşil arasındaki

söz konusu durumla Klasik Arap şiirinde de karşılaşılır. Şiirlerde (Akbaş 2021) zifirî karanlığın ya da koyu ten renginin betimlenmesi söz konusu olduğunda yeşil anlamına gelen “ahzar/ ahdar (اخضر)” ve “huzr (خضر)” sözcükleri kullanılır. Bu sözcükler betimlemelerde “kara oluş / karalık, karanlık” anlamlarına gelir. Yeşil renginin Arap kültüründeki çağrışımları olumludur. Akbaş bundan dolayı koyu ten renginin “yeşil” rengiyle belirtilmesinin, onun “esved (kara)” biçiminde nitelenmesinden duyulan bir rahatsızlığı akla getirdiğini ifade eder (576). Örneğin 96/ 715 yılında ölmüş şair el-Lehibî teninin kara olduğunu “ahdar” sözcüğüyle belirtmiştir:

وانا الاخضر من يعرفنى / اخضر الجلدة من في بيت العرب¹²

“Ben ehdar olanım, beni kim tanır, tenin yeşilliği Arap soyundan olmanın (delilidir).” (Üstün 2022: 199).

Klasik Arap şiirinde (Akbaş 2021) kara, ayrıca siyahîler için kullanılan kimi sözcüklerle de ifade edilmiştir. Bu sözcükler, bazı beyitlerde ise yeşil rengini belirtmek için kullanılmıştır. Örneğin 540 yılında ölmüş şair İmrulkays b. Hucr’un bir beytinde hayvanlarca yenen taze otun yeşilliliği “habeşiyet” sözcüğüyle ifade edilmiştir. Akbaş’a göre bu sözcük, söz konusu otun karaya çalan yeşil renkte olduğunu belirtir:

ويا كلن بهملى غضة حبشية / ويشربن برد الماء في السراب

“Taze ve siyah bühmâ otunu yiyor, sabah ayazlarında (ise) soğuk suyu içiyorlar.” (2021: 575).

Yeşil ve kara renklerinin Araplar tarafından birbirlerinin yerine kullanılması, çok geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyu şairden şaire, şiirden şiire aktarılan kabuller, kurallar, hayaller ile biçimlenen, varlığını sürdüren divan edebiyatı geleneğinin doğrultusunda yukarıdaki örnek beyitlerde görüldüğü üzere Türk şiirinde de kendine yer bulmuştur. Divan şairleri de Arapçada, klasik Arap şiirinde olduğu gibi kara olanları yeşil renklilere, yeşil olanları kara renklilere benzetmişlerdir. Kara renklileri, yeşil ile nitelemişlerdir. Buna Araplarla veya Farslarla yaşanan dinî, kültürel, edebî etkileşimlerin neden olduğu söylenebilir. Bu tür kullanımlar ya doğrudan Arap dili, edebiyatı, kültürü üzerinden ya da bütün bunlarla Türklerden önce muhatap olan Farslar aracılığıyla Türk şiirinde yer edinmiş olabilir. 15. yüzyılda Devletşâh, kaleme aldığı şairler tezkiresinde fesahat ile belagatin Arapların hakkı olduğunu, Farsların özellikle bedî ilminde Araplara uyduklarını söyler. Ona göre bu ilimde Araplar çok yeteneklidirler. Yazar ayrıca İslam dininden önce ve sonra yaşamış Arap şairlerin divanlarının, adlarının bütün coğrafyalarda bilindiğini de belirtir (1963: 37). Asım’ın (2019) verdiği bilgilere göre de Cahiliye devrinden itibaren gelişimini sürdüren klasik Arap şiiri, İslamiyet’le beraber İran’da kendine yayılma zemini bulmuştur. Bu toprakların yanı sıra Horasan ve Türkistan da klasik Arap şiirinin İslam diniyle birlikte yayıldığı yerler olmuştur. Fars kültürü, İslamiyet sonrasında Arap kültürünün ve şiirinin türlü alışverişler, etkileşim içerisinde bulunduğu ilk yabancı kültürdür. Müslüman Arap şairler İran, Türkistan, Horasan topraklarında yetişen ve Farsça şiirler yazan şairlerin şiir konusunda kendilerine ülkü edindikleri kişiler olmuşlardır. Fars şiirinin ilk dönemlerinde varlık gösteren şairler, şiirde Arap şairleri üstat kabul etmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak Fars şiirinin üzerinde *Kur’ân-ı Kerîm*’in, hadislerin yanı sıra klasik Arap şiirinin de büyük etkisi söz konusudur. Farsça şiirler yazan şairler, klasik Arap şiirindeki nazım biçimlerini, aruz veznini kullanmışlardır. Klasik Arap şiirinde daha önceden işlenmiş kimi konuları, kendilerinden bir şeyler katıp onları biraz da

¹² Üstün’ün makalesinde bu beyitte “في” yoktur. Aynı beytin yer aldığı Akdoğan Anou’nun tezinde ise “في” vardır. Beyit için bk. Akdoğan Anou 2022: 45.

geliştirerek yeniden ele almışlardır. Bu şiirden türlü alıntılar ve anlam aktarımları yapmışlardır. Kimi zaman bir ya da birkaç beyti olduğu gibi Farsçaya çevirmişler, kimi zamansa söz konusu beyitlerin anlamlarını aktarmışlardır. İslamiyet'in daha ilk zamanlarında bu dini kabul etmiş Farisler ayrıca yakından tanıdıkları Müslüman Arap kültürünün İran ve Türkistan topraklarına yayılmasına da öncülük etmişlerdir (189, 217, 222, 247, 250). Nitekim Araplarla, Arap kültürüyle, edebiyatıyla bu tür bir etkileşim içerisinde olan Farislerin dillerinde, klasik şiirlerinde de kara olanların yeşil renklilere teşbih edilmesi, yeşil ile nitelenmesi söz konusudur. Örneğin 14. yüzyıl şairlerinden Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanında da sevgilinin hattı, sebze ve cennete girmiş, yeşil giysili inananlara benzetilmiştir. Bu tüyler, yeşil (sebz) rengiyle nitelenmiş, onlardan “hatt-ı sebz”, “sebz hat”, “hat-ı zengârî (jengârî)”¹³ biçimlerinde bahsedilmiştir:

هر که را با خط سبزت سر سودا باشد / پای از این دایره بیرون نهد تا باشد

“Bir kişi, senin yeşil hattınla sevdaya düşerse yaşadığı müddetçe bu daireden dışarıya adım atmamalıdır.” (G. 157/ 1)¹⁴

بچشم کردهام ابروی ماه سیمانی / خیال سبز خطی نقش بسته‌ام جانی

“Bir ay yüzünün kaşını göze almış, yeşil hattının hayalini bir yere (gönlüme) resmetmişim.” (G. 491/ 1)

گر چنین چهره گشاید خط نگاری دوست / من رخ زرد بخونابه منقش دارم

“Sevgilinin zengarî/ jengarî (yeşil) hattı böyle yüz gösterirse ben sarı yüzümü gönül kanyla nakışlı yaparım.” (G. 326/ 4)

سبزه خط تو دیدیم وز بستان بهشت / بطلب کاری این مهر گیاه آمده‌ایم

“Ey sevgili, hattının sebzelerini gördük ve bu mihrigiyahı yani aşk otunu istemek, almak için cennetten yeryüzüne geldik.” (G. 366/ 3)

Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli âyetlerde cennet ehlinin giysilerinden söz edilir. Fâtır Suresi'nde otuz üçüncü, Hac Suresi'nde yirmi üçüncü âyetlerde cennete gireceklerin ipek giysilerinden bahsedilir. Kehf Suresi'nde otuz birinci, İnsan Suresi'nde yirmi birinci âyetlerde de bu giysilerin renginin yeşil olduğu söylenir (Yazır ty: 298, 335, 439, 580). Bu âyetlerde sözü geçen yeşil ipek giysiler, Hâfız-ı Şîrazî'nin bir beytinde sevgilinin yüzündeki tüylerde belirir. Şair, sevgilinin dudaklarının çevresindeki tüylerden önce “sebz-pûşân (yeşil giysililer)” diye bahseder. Ardından da bu yeşil giysili tüylerin, cennette bulunan Selsebil'in etrafındaki karıncalara benzediğini ifade eder:

سبز پوشان خطت بر گرد لب / همچو مورانند گرد سلسبیل

“Dudaklarının çevresindeki yeşil giysili hattın, cennetteki Selsebil'in çevresindeki karıncalara benziyor.” (G. 308/ 2)

Bütün bunların yanı sıra, şairin “siyeh (siyah)” sözcüğüyle belirttiği ten rengi, beyit günümüz Farsçasına aktarılırken “sebz” kelimesiyle nitelenmiştir. Halîl Hatîb-i Rehber, beyti günümüz Farsçasına, mensur bir

¹³ Farsçada “zeng” sözcüğü, “jeng” ile aynı anlama gelir. Bu sözcükten türetilen “zengarî” ise “jengârî” ile aynı anlamları taşır (Devellioğlu 2004: 1179; Golkarian 2005: 251).

¹⁴ Hâfız-ı Şîrazî'nin beyitleri Farsçadan Türkçeye tarafımızca çevrilmiştir.

biçimde aktarırken şair tarafından sevgili için kullanılan “koyu esmer, kara renkli” anlamındaki “siyeh-çerde” tamlamasını (Golkarian 2005: 276) “yâr-i sebze-çehre” biçiminde açıklamıştır (1388: 81). Bu dilde “sebze” sözcüğünün yukarıda aktarılan anlamlarının yanı sıra “yeşile benzer, yeşil renkli” ve “esmer” manaları da vardır (Golkarian 2005: 261). Dolayısıyla Farsçada da bir tenin esmerliği, aslen “yeşil” anlamına gelen bir sözcükle belirtilebilmektedir:

آن سیه چرده که شیرینی عالم با اوست / چشم میگون لب خندان دل خرم با اوست

“O koyu esmer sevgili, dünyanın bütün tatlılıklarına sahiptir. Mest edici gözleri, gülen dudakları ve mutlu bir gönlü vardır.” (G. 57/ 1)

Bu örnek beyitlerde görüldüğü üzere Fars şiirinin önde gelen isimlerinden biri olan Hâfız-ı Şirazî sevgilinin hattı gibi kara renkli bir güzellik unsurunu yeşil renklilere teşbih etmiş, onu yeşil (sebz, zengârî) rengiyle nitelemiştir. Bir beytinde ten rengini belirten “siyeh” sözcüğü ise günümüz Farsçasına “sebze” kelimesiyle aktarılabilmektedir. Bütün bunların yanı sıra sözlüklerde de Farsçada kara yerine yeşilin kullanılabildiği, yeşil rengiyle koyu, siyahî tenlerin nitelenebildiğine ilişkin bilgiler vardır. Örneğin yukarıda aktardığımız gibi *Burhân-ı Kâtî*'de “sebz-pûş (yeşil giysili)” maddesinde bu tamlamanın zahidler ile sufileri ifade ettiği söylenir. Ardından da bu tamlamanın ayrıca yas tutan kişiyi de anlattığı, buradaki “sebz (yeşil)” sözcüğünün “kara” anlamına geldiği belirtilir (2009: 649). Devellioğlu'nun sözlüğüne göre de “sebz” kelimesinin anlamlarından biri “kara”dır (2004: 926). Farsçada pas (yeşil pas) anlamındaki “zeng” sözcüğü, *Burhân-ı Kâtî*'de verilen bilgiye göre Sudanlılar ile Sudan vilayetleri için de kullanılır (Mütercim Âsım Efendi 2009: 837). Aynı sözcük Devellioğlu'nun sözlüğünde de “zenci” ve “pas” olarak açıklanır (2004: 1179). “Zeng”den türetilmiş “zengâr”, “bakır pası”; “zengârî” de “bakır pası rengi” anlamındayken; yine bu sözcükten gelen “zengî” ise “Zengibarlı, Etiyopyalı” anlamlarına gelir (Golkarian, 2005: 251). Şiirlerdeki örnekler ve sözlüklerdeki kimi açıklamalar Farsçada da yeşilin kara yerine kullanılabildiğini göstermektedir. Bu kullanımın ardında da büyük olasılıkla uzun süre maruz kalınan Arap kültürünün, etkilenilen Arap edebiyatının olduğu söylenebilir.

SONUÇ

14-19. yüzyıllar arasında kaleme alınmış divanlarda ve mesnevilerde kara olanlar ile yeşil renkliler arasında şairler tarafından türlü benzerlik ve niteleme ilişkileri kurulmuştur. Yukarıda aktardığımız örnek beyitlerde görüldüğü üzere şairler sevgilinin yüzündeki kara tüyleri, yenen ve yenmeyen yeşilliklere, Hızır'a, zümrüt, zebercet, firuze gibi yeşil renkli değerli taşlara, pasa, esrara, yeşil papağana; zülfünü Hızır'a; benini Hızır ile seyide benzetmişlerdir. Karanlık gece göğünü yeşil renkli yaprağa, çimene, denize, zümrüt denize, zebercet kubbeye; yazıları çimenlere; kara bulutları pasa; ahı da yeşil bir desteye ve yeşil renkli ipek sancağa teşbih etmişlerdir. Kimi beyitlerde ise çimen gibi yeşil olanları kara yazılara ve sevgilinin yüzündeki tüylere benzetmişlerdir. Ayrıca sevgilinin yüzündeki tüyleri, beni ve âşıkların ahı gibi kara renklileri yeşil olarak nitelemişlerdir.

Şairlerin kara ve yeşil renkliler arasında yaptıkları benzetmelerin, kara renklileri yeşil ile nitelemelerinin arkasında saptayabildiğimize göre Arapların renklerle ilgili kullanımları olabilir. Arapçada, Arap kültüründe renkler, özellikle de ana renkler birbirlerinin yerlerine kullanılırlar. Bu doğrultuda karaya yeşil, yeşile kara

diyebilmektedirler. Arapçada yeşil, kara rengini ifade etmede kullanılabilir. Yeşil anlamındaki “hadra” ve “ahdar” sözcükleri, Arapçada karalığı, koyu renkli oluşu anlatır. Bir kişinin esmerliği, karalığı ifade edilirken “yeşillik” anlamındaki “hudret” sözcüğü kullanılır. “Yeşillik, yeşil oluş” anlamındaki “hudre” esmerliği, siyahî oluşu ifade ettiği gibi karaya (esved) da yeşil (ahdar) denir. Bu durumun tersi de söz konusudur. Araplar bazen de yeşil oluşu dile getirirken karalığı anlatan bir sözcükten yararlanabilmektedirler. Böyle bir durumda, kullanılan ve karalığı dile getiren sözcük, koyu yeşil rengini anlatır. Kara ve yeşil arasındaki bu durumla, renklerle ve onların türlü çağrışımlarıyla dolu olan Klasik Arap şiirinde de karşılaşılır. Buna göre aslında Arapların renkleri birbirlerinin yerine kullanmalarına dayanan ve klasik Arap şiirinde olduğu gibi Türkçe divanlarda da örneklerine rastlanan karalar ve yeşiller arasındaki benzerlik, niteleme ilişkilerinde iki olasılık söz konusudur. Birinci olasılığa göre bu durum, Araplarla doğrudan temasın bir sonucu olabilir. İslamiyet sonrası Araplarla yaşanan dinî, edebî, kültürel etkileşimlerin ve öğrenilen Arapçanın doğal bir sonucu olarak Türk şairler de beyitlerinde kara ve yeşil olanları birbirlerine benzetmişler, kara renkleri yeşil ile nitelemişlerdir. İkinci olasılığa göreyse bütün bunlar, Arapların dili, edebiyatı, kültürüyle Türklerden önce muhatap olan, bunlardan etkilenen Farisler aracılığıyla Türk şiirinde yer edinmiş olabilir. Nitekim Araplarla, Arap kültürüyle, edebiyatıyla yoğun bir etkileşim içerisinde bulunan Farislerin dillerinde, klasik şiirlerinde de kara ve yeşil olanlar arasında çeşitli teşbihlerin yapılması, kara renklerin yeşil ile nitelenmesi söz konusudur. Arapçada olduğu gibi Farsçada da koyu ten rengi yeşil anlamına gelen bir sözcükle belirtilebilmektedir. Bütün bunlara göre kara ve yeşil olanların birbirlerine benzetilmesi, kara renklerin yeşil ile nitelenmesi, Araplardan Farisler, Farislerden da Türklere geçen bir geleneğin, bu zincir doğrultusunda yaşanan bir etkileşimin sonucu olabilir. Her iki olasılıkta da klasik Türk şiirinde kara ile yeşil olanlar arasında kurulan benzerlik ve niteleme ilişkilerinin ardında, Arapların bu iki renkle ilgili tutumlarının, bu iki rengi birbirlerinin yerine kullanmalarının olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Adalar Subaşı, Derya (2012). “Renkler Ulamı Üzerine Türkçe ve Arapça Sözlük Tabanına Yönelik Gözlemler”.

Turkish Studies 7 (2): 963-977.

Ahterî Mustafa Efendi (2009). *Ahterî-i Kebîr*. hzl. A. Kırkılıç ve Y. Sancak. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akbaş, Rifat (2021). “Kavram ve Anlam Boyutu Perspektifinde Arapçada Siyah Renk”. *Uludağ Üniversitesi*

İlahiyat Fakültesi Dergisi 30 (2): 571-598.

Akdoğan, Yaşar (hzl.) (ty). *Ahmedî Dîvânı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar

Genel Müdürlüğü e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>

[erişim tarihi: 04. 10. 2023].

Akdoğan Anou, Zeynep Sevda (2022). *Arap Dili'nde Renkler: Dilbilimsel Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi.

Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akkin, Cezmi, S. Eğrilmez, F. Afrashi (2004). “Renklerin İnsan Davranış ve Fizyolojisine Etkileri”. *Advances in*

Organometallic Chemistry 33: 274-282.

Akkuş, Metin (hzl.) (2018). *Nefi Divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel

- Müdürlüğü e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 11. 10. 2023].
- Aksoyak, İ. Hakkı, M. Macit (2005). "Edebî Sanatlar". *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. hzl. M. İsen, O. Horata, M. Macit, F. Kılıç, İ. H. Aksoyak. Ankara: Grafiker Yayınları. 275-302.
- Argunşah, Mustafa (hzl.) (1999). *Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî, Tuhfe-i Murâdî (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Asım, Mohammad Shakib (2019). *İran'da Arap Şiiri (Emevî ve Abbâsî Dönemleri)*. Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ata, Aysu (hzl.) (1997). *Nâsirü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabguzî, Kısasü'l-Enbiyâ 1 (Giriş-Metin-Tıpkıbasım) 2 (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayaz, Ayşe (2023). *14-15. Yüzyıl Divan Şiirinde Renkler*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, Mehmet (1986). "Türklerde Hızır İnancı". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2: 51-77.
- Baytop, Turhan (1995). "Esrar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları. 431-432.
- Canpolat, Mustafa (hzl.) (1995). *Ömer bin Mezîd, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir (Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çelebi, İlyas (1998). "Hızır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları. 406-409.
- Çelik, Beşir (2019). "Kur'ân'da Zikri Geçen Renkler ve Renklerle Verilen Mesajlar". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1): 81-100.
- Çeltik, Halil (hzl.) (2017). *Ahmed-i Ridvan Dîvânı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55738,ahmed-i-ridvan-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 10.11. 2023].
- Çiğâ, Özkan (2013). *Süheyl ü Nev-bahâr (Metin-Aktarma, Artzamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Derdiyok, Çetin (1988). *Cemali Divanı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Derman, M. Uğur (1967). "Eski Mürekkepçiliğimiz". *İslam Düşüncesi Dergisi* 2: 97-112.
- Derman, M. Uğur (2006). "Mürekkep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları. 46-47.
- Devellioğlu, Ferit (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Devletşah (1963). *Tezkire-i Devletşah*. C. 1. çev. N. Lugal. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Dilçin, Cem (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Sevinç Basımevi.
- Ergin, Muharrem (hzl.) (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Erişen Yazıcı, Gülgün (hzl.) (2017). *Edirneli Kâmî ve Dîvânı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

- Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0> [erişim tarihi: 17. 11. 2023].
- Ersoylu, Halil (hzl.) (1989). *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erünsal, İsmail E. (hzl.) (2014). *Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi Divanı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 08. 11. 2023].
- Ersoy, Ersen (2010). *II. Bayezit Devri Şairlerinden Münîrî-Hayatı, Eserleri ve Divanı (İnceleme-Tenkitletli Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Golkarian, Kadir (2005). *Moheg Türkçe-Farsça Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Güldaş, Ayhan (hzl.) (1996). *Abdülvasî Çelebi, Halîlname*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Günay, Erdinç, İ. Telci (2017). "Isparta Ekolojik Koşullarında Bazı Reyhan (*Ocimum basilicum* L.) Genotiplerinin Verim ve Kalite Özelliklerinin Belirlenmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 12 (2): 100-109.
- Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>. [erişim tarihi: 16. 05. 2024].
- Gündüzöz, Soner (2003). "Kur'an'da Renklerin Büyülü Gücü-Semiotik Bir İnceleme" *EKEV Akademi Dergisi* 16: 71-84.
- Halîl Hatîb-i Rehber (hzl.) (1388). *Dîvân-ı Gazelliyât-ı Mevlânâ Şemsü'd-dîn Muhammed Hâce Hâfız-ı Şîrâzî*. Tahran: İntişârât-ı Safî Alîşâh.
- İpekten, Haluk (hzl.) (2020). *Karamanlı Nizâmî Dîvânı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73032,karamanli-nizami-divanipdf.pdf?0>. [erişim tarihi: 12. 01. 2024].
- İsen, Mustafa, C. Kurnaz (hzl.) (1990). *Şeyhî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karakurt, Deniz (2012). *Türk Mitoloji Ansiklopedisi*. <https://drmurataydin.com/turk-mitoloji-ansiklopedisit.pdf>. [erişim tarihi: 28. 09. 2023].
- Karaköse, Saadet (hzl.) (2017). *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>. [erişim tarihi: 20.12. 2023].
- Karaörs, Metin (hzl.) (2006). *Alî Şîr Nevâyî, Nevâdirü's-Şebâb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, Bayram Ali (hzl.) (2020). *Osman Nevres Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76247,osman-nevres-divanipdf.pdf?0>. [erişim tarihi: 24. 11. 2023].
- Kıroğlu, Hasan Selim (2020). "Arapça'nın Söz Varlığında Renk". *Eskiyeni Dergisi* 41: 757-774.
- Kızık Kiraz, Nilüfer (2017). "Gülzâr-ı Savab'da Geçen Kâğıt Boyama Yöntemleri ve Seçilen Yöntemlerle Renklendirme Denemeleri". *Art-Sanat Dergisi* 7: 183-195.
- Kubbealtı Lugatı*. <https://lugatim.com/>. [erişim tarihi: 16. 05. 2024].
- Kulan, Engin Gökhan (2013). *Eskişehir Koşullarında Yetiştirilen Reyhan (Ocimum basilicum L.) Bitkisinin Bazı*

- Bitkisel Özelliklerinin ve Diurnal Varyabilitesinin Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Küçük, Sabahattin (hzl.) (1994). *Bâkî Divanı (Tenkitli Basım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lugat-nâme-i Dehhodâ*. <https://dekhoda.ut.ac.ir/fa/dictionary/%EF%BA%B4%EF%BA%92%EF%BA%B0>. [erişim tarihi: 29. 03. 2024].
- Macit, Muhsin (hzl.) (2017). *Nedîm Divanı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0>. [erişim tarihi: 26. 12. 2023].
- Mazlum, Özge (2011). “Rengin Kültürel Çağrışımları”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31: 125-138.
- Mengi, Mine (hzl.) (2014). *Mesîhî Divanı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Muhammed-zâde-i Siddîk, Hüseyin (hzl.) (1386). *Dîvân-ı Eş’âr-ı Turkî-i Seyyid İmâmu’d-dîn-i Nesîmî (Tashîh-Taḥṣîye-Mukaddime)*. Tebrîz: İntişârât-ı Ahter.
- Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı*. hzl. M. Öztürk ve D. Örs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Okuyucu, Cihan (hzl.) (1994). *Cinânî (Hayâtî-Eserleri-Dîvânının Tenkidli Metni)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Onur, Naci (hzl.) (1991). *Hamdullah Hamdi, Yusuf u Züleyhâ*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özdarendeli, Nursel (2002). *Ali Şîr Nevâyî, İlk Divan, İnceleme-Metin-Dizin*. Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özer, Deniz (2012). “Toplumsal Düzenin Oluşmasında Renk ve İletişim”. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 3 (6): 268-281.
- Özer, Perihan Ceren (2021). *Bursa Ekolojik Koşullarında Reyhan (Ocimum basilicum L.)’ın Tarımsal Özellikleri, Uçucu Yağ Oranı ve Kompozisyonu Üzerine Farklı Organik ve İnorganik Gübrelerin Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özgeriş, Mutlu Melis (2014). “18. Yüzyıl Divan Şiirinde Hat Malzemeleri”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 3 (2): 167-193.
- Özmen, Mehmet (hzl.) (2001). *Ahmed-i Dâ’î Divanı, C. 1 (Metin-Gramer-Tıpkı Basım) C. 2 (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özyıldırım, Ali Emre (hzl.) (ty). *Hamdullah Hamdî Divanı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0>. [erişim tarihi: 18. 01. 2024].
- Sakoğlu, Kadir (2018). *Keçiören Estergon Kalesi Kültür Merkezi Etnografya Müzesinde Bulunan Hat Levhaları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Saraç, Mehmet A. Yekta (hzl.) (ty). *Emrî Dîvânı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0>. [erişim tarihi: 22. 11. 2023].
- Sefercioğlu, Nejat (1990). “Yazı ve Yazıyla İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı”. *Yeni Defne Dergisi* 8: 94-105.

- Şemseddin Sami (2007). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihad (hzl.) (1963). *Necatî Beg Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tarlan, Ali Nihad (hzl.) (1966). *Ahmed Paşa Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Taberî (1954). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. C. 1. çev. Z. K. Ugan ve A. Temir. Ankara: Maarif Basımevi.
- Topaloğlu, Aydın (2007). "Renk-Felsefe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları. 572-575.
- Türken (Duman), Ruşan (2006). *Kıvâmî, Fetihnâme-i Sultân Mehmed (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uludağ, Süleyman (1998). "Hızır (Tasavvuf ve Halk İnancı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları. 409-411.
- Ülken, Fatih (2002). *Elvân-ı Şirâzî'nin Gülşen-i Râz Tercümesi (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üstün, Mahmut (2022). "Arap Şiirinde Renklerin Anlamsal Boyutları ve Değişim Süreci". *Darulfunun İlahiyat Dergisi* 33 (1): 177-208.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (2000). *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*. sadeleştirilenler: Y. Çiçek ve N. Kahraman. İstanbul: Temel Neşriyat.
- Yücel, Bilal (hzl.) (ty). *Mahmud Paşa, Adnî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.